

Magdalena Szczepańska

Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 3 grudnia 2015 r. (III CZP 87/15)

Glosowane postanowienie Sądu Najwyższego dotyczy istotnego dla praktyki ubezpieczeniowej problemu. Sąd Okręgowy zwrócił się do Sądu Najwyższego o rozstrzygnięcie następującego zagadnienia prawnego:

„Czy świadczenie wypłacane przez ubezpieczyciela w przypadku przedterminowego rozwiązania umowy ubezpieczenia na życie wraz z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym jest świadczeniem głównym czy ubocznym?”.

Sąd Najwyższy w postanowieniu z 3 grudnia 2015 r. odmówił podjęcia uchwały w przedmiotowej sprawie.

1. Stanowisko Sądu Najwyższego

Sąd Okręgowy zwrócił się o rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego w związku z pozew skierowanym przeciwko ubezpieczycielowi. W opinii powoda pozwany ubezpieczyciel bezpodstawnie, po zakończeniu umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym (UFK), wypłacił uprawnionemu tylko 20% pierwotnie wpłaconej sumy przy zawarciu umowy, a zatrzymał pozostałą część wpłaconych składek. W ocenie powoda, postanowienia umowne, przewidujące zwrot wpłaconych środków przy rozwiązaniu umowy jedynie w takim zakresie, świadczą m.in. o ich niedozwolonym charakterze.

Strony zawarły umowę ubezpieczenia na życie z UFK na okres 30 lat. Powód przystąpił do „umowy grupowego ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym ze składką regularną”. Po dwóch latach opłacania składek powód zaprzestał ich opłacania, co spowodowało wygaśnięcie umowy i wypłatę powodowi tzw. świadczenia wykupu, stanowiącego 20% wartości odpowiedniego rachunku. Powód dochodził różnicy między kwotą stanowiącą wartość ww. rachunku a spełnionym na jego rzecz tzw. świadczeniem wykupu.

W ocenie Sądu Rejonowego, określenie wysokości świadczenia wykupu nie było sprzeczne z prawem, w szczególności nie stanowiło niedozwolonego postanowienia umownego w rozumieniu ustawy. Rozpatrując apelację strony powodowej, Sąd Okręgowy zwrócił się do Sądu Najwyższego o rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego, czy przedterminowe rozwiązanie umowy ubezpieczenia na życie z UFK jest świadczeniem głównym czy ubocznym.

Sąd Najwyższy przyjął, że w rozpoznawanej sprawie chodzi o dokonanie kontroli incydentalnej postanowień wzorca umowy ubezpieczenia na życie z UFK, który – jak dotychczas – nie znalazł się w urzędowym katalogu ogłoszonych klauzul niedozwolonych postanowień umownych. Sąd Najwyższy wskazał, że z uzasadnienia przekazanego pytania prawnego wynika, że sądowi drugiej instancji chodziło o przesądzenie, czy wspomniane świadczenie ubezpieczyciela należy do kategorii świadczenia głównego, czy ubocznego (niegłównego) w rozumieniu tego przepisu.

W uzasadnieniu SN uznał, że są istotne przeszkody prawne w rozstrzygnięciu przedstawionego zagadnienia prawnego. Po pierwsze, w uzasadnieniu ww. zagadnienia prawnego nie przytoczono wprost postanowienia umownego, które miałyby podlegać kontroli sądowej w postępowaniu incydentalnym, ani nawet nie wskazano, w jakim wzorcu umownym klauzula taka została zamieszczona. Postępowanie obejmujące kontrolę incydentalną wzorca umownego wymaga dokładnego określenia treści kontrolowanego wzorca i miejsca jego ulokowania, ponieważ taka treść określa zakres postępowania rozpoznawczego (art. 321 § 1 k.p.c.). Po drugie, SN wskazał, że przedstawione zagadnienie prawne odnosi się do określonego typu klauzuli, a nie do klauzuli zindywidualizowanej, nawiązującej do umowy łączącej powoda z ubezpieczycielem. Sąd podkreślił, że w obrocie prawnym występuje obecnie wiele wariantów umowy ubezpieczenia na życie z UFK. Ustawodawca dokonał jednak jedynie szczątkowej regulacji tej umowy, pozostawiając spory margines swobody dla określenia we wzorcach umownych treści wariantów tej umowy, w tym dla określenia prawnej struktury wzajemnych świadczeń stron w różnych sytuacjach (w czasie trwania stosunku umownego czy po jego zakończeniu). W opinii Sądu czym innym zatem jest kwestia, czy dany typ klauzuli umownej może być zaliczony do postanowień określających główne świadczenie stron w rozumieniu art. 385¹ § 1 zd. drugie k.c., a czym innym, czy określona, zindywidualizowana klauzula umowna, wskazana w określonym wzorcu umownym, przy uwzględnieniu całego kontekstu wiążącego strony stosunku prawnego, może być także poddana takiej samej kwalifikacji prawnej.

W konkluzji Sąd Najwyższy uznał, że na przedstawione przez Sąd Okręgowy zagadnienie prawne, bez odpowiedniego kontekstu w postaci konkretnych postanowień umownych, nie da się udzielić jednoznacznej, abstrakcyjnej odpowiedzi.

2. Charakterystyka prawna umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym

Umowa ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym stanowi jeden z typów umów funkcjonujących na rynku ubezpieczeniowym, które łączą zarówno typowe dla umowy ubezpieczenia elementy ochronne, jak i elementy inwestycyjne.

Jest ona obecna na polskim rynku ubezpieczeniowym od pierwszej połowy lat 90. W ww. okresie regulacja prawna tej umowy ulegała zmianom, pierwszym aktem prawnym ją regulującym była ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o działalności ubezpieczeniowej, następnie ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej, a obecnie obowiązującym aktem prawnym jest ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej¹. Ustawodawca ani w poprzednio obowiązujących ustawach, ani w ustawie o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej nie wprowadził jednolitej jej definicji oraz nie uregulował kompleksowo jej treści. Tego rodzaju umowy – ze względu na ich ubezpieczeniowo-inwestycyjny charakter – są regulowane zarówno przez przepisy kodeksu cywilnego, jak i ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej.

Należy uznać, że przepisy kodeksu cywilnego nie odnoszą się wprost do umowy ubezpieczenia na życie z UFK. Przepisy regulujące bezpośrednio tę umowę zostały natomiast zawarte w art. 21, 22, 23 i 26 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (w poprzednio obowiązującej ustawie o działalności ubezpieczeniowej był to

¹ Dz. U. z 2015 r. poz. 1844.

art. 13). Przepisy dotyczące inwestycyjnych elementów umowy nie zostały zamieszczone w kodeksie, a jedynie w ustawie o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (poprzednio w ustawie o działalności ubezpieczeniowej), które jednak tylko częściowo regulują kwestie inwestycyjne. W związku z powyższym należy uznać, że brak jest kompleksowej regulacji umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, a w konsekwencji treść stosunku ubezpieczenia takiej umowy jest kształtowana przede wszystkim na zasadzie swobody umów w sposób relatywnie swobodny przez strony².

Jednak na podstawie wzorców umownych funkcjonujących w obrocie oraz norm zawartych w art. 805 k.c. i w art. 23 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej można określić treść typowej umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Obecnie ten rodzaj umowy jest stypizowanym rodzajem umowy, jednolicie rozumianym co do konstrukcji i podstawowych cech przez uczestników rynku i można go określić mianem „umowy nazwanej empirycznie”³.

Pomimo braku kompleksowej regulacji obejmującej umowę ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, możliwe jest dokonanie rekonstrukcji cech charakterystycznych tego typu umów opierając się zarówno na ich fragmentarycznej regulacji, praktyce obrotu, jak i ogólnie przyjmowanej i w doktrynie, i w orzecznictwie charakterystyki prawnej tego typu umów. Istota umowy ubezpieczenia na życie z UFK wyraża się w tym, że łączy ona element ochrony ubezpieczeniowej z elementem inwestycyjnym, czyniąc ją tym samym umową o charakterze mieszanym⁴. Immanentnym elementem takiej umowy jest ubezpieczeniowy fundusz kapitałowy, w którym lokowane są środki pochodzące ze składek ubezpieczających. Cechą charakterystyczną tego rodzaju umów jest również to, że są to umowy na ryzyko ubezpieczającego oraz że występuje w nich specyficzny charakter świadczeń.

W doktrynie ubezpieczenie na życie z UFK definiuje się jako stosunek prawny, w którym każda ze stron zobowiązana jest do różnego rodzaju świadczeń. Jedna ze stron – ubezpieczyciel – jest zobowiązana do wypłaty świadczeń pieniężnych, tj. sumy ubezpieczenia (w razie zajścia wypadku ubezpieczeniowego takiego jak śmierć ubezpieczającego lub dożycie ubezpieczonego do końca ochrony ubezpieczeniowej) lub wartości wykupu na wniosek ubezpieczającego oraz do lokowania, zgodnie z decyzją ubezpieczającego, pochodzących ze składek aktywów zgromadzonych w ubezpieczeniowym funduszu kapitałowym na ryzyko ubezpieczającego. Świadczenie drugiej strony – ubezpieczającego – polega na zapłacie składki ubezpieczeniowej o specyficznym charakterze oraz ponoszeniu – w ramach środków pochodzących ze składek – kosztów związanych z funkcjonowaniem ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych⁵.

² M. Szczepańska. 2011. „Ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym”, Warszawa: Wolters Kluwer, s. 34–35.

³ M. Romanowski. 2010, w: „System Prawa Prywatnego”, W.J. Katner (red.), t. 9, Warszawa: C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, s. 532.

⁴ Wyrok SN z 18 grudnia 2013 (I CSK 149/13); M. Romanowski. 2012. „Umowa ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym w świetle przepisów Kodeksu cywilnego i projektowanych w tym zakresie zmian”, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2012, nr specjalny (3), s. 11; W. Kamieński. 2012. „Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 14 maja 2010 r. dotyczącego wysokości opłaty likwidacyjnej”, *Rozprawy Ubezpieczeniowe* nr 13 (2/2012), s. 166.

⁵ M. Szczepańska, *op. cit.*, s. 36.

3. Świadczenia w umowie ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym

Świadczenie wykupu w umowie ubezpieczenia na życie z UFK zostało zdefiniowane w przepisach prawa. W art. 23 ust. 1 pkt 2 wskazano, że w umowie ubezpieczenia na życie, jeżeli jest związana z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, o której mowa w dziale I w grupie 3 załącznika do ustawy, zakład ubezpieczeń określa: zasady ustalania wartości świadczeń z umowy ubezpieczenia z tytułu śmierci ubezpieczonego i dożycia ubezpieczonego do końca okresu ochrony ubezpieczeniowej, a także zasady ustalania wartości całkowitego i częściowego wykupu ubezpieczenia. Ustawodawca wyodrębnił dwa rodzaje świadczenia wykupu – wykup częściowy i wykup całkowity. Wykup całkowity stanowi formę wypłaty wszystkich środków zgromadzonych na rachunku ubezpieczającego w ubezpieczeniowym funduszu kapitałowym lub funduszach. Jego wysokość jest pochodną wartości jednostek funduszy, znajdujących się na rachunku ubezpieczającego. Jednak należy podkreślić, że wartość wykupu całkowitego nie musi odzwierciedlać pełnej wartości wszystkich jednostek zgromadzonych na rachunku. Wykup całkowity jest świadczeniem jednorazowym, którego skutkiem jest wygaśnięcie umowy ubezpieczenia.

Drugą formą wykupu jest wykup częściowy, który polega na wypłacie części środków zgromadzonych na rachunku ubezpieczającego. Świadczenie to może być spełniane wielokrotnie w okresie trwania stosunku ubezpieczenia, a realizacja tego prawa nie wiąże się z wygaśnięciem stosunku ubezpieczenia. W doktrynie uznaje się, że świadczenie wykupu stanowi ekwiwalent składki uiszczanej na rzecz ubezpieczyciela z przeznaczeniem na inwestowanie, a w przypadku ochrony ubezpieczeniowej – ekwiwalent składki nadpłaconej. Wartość wykupu określa wysokość świadczenia ubezpieczyciela wobec ubezpieczonego związanego z rozliczeniem wzajemnych świadczeń stron w razie przedterminowego zakończenia umowy ubezpieczenia na życie z UFK⁶. Zgodnie z nową regulacją zawartą w art. 17 ust. 1 pkt 4 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej umowa może przewidywać określone warunki wypłaty świadczenia wykupu, np. roszczenie o wypłatę wartości wykupu nie przysługuje przez pewien okres⁷.

Na podstawie ww. przepisów należy uznać, że ustawodawca *implicit*e przewidział prawo stron do wprowadzenia w umowie ubezpieczenia na życie z UFK specjalnego świadczenia wykupu zarówno w postaci wykupu całkowitego, jak częściowego, a *explicit*e pozostawił określenie zasad wypłaty i wysokości tego świadczenia stronom umowy. Ustawodawca nałożył na ubezpieczyciela obowiązek zawarcia w tej umowie informacji o określonych, spełnianych przez niego świadczeniach: z tytułu śmierci ubezpieczonego i dożycia ubezpieczonego do końca okresu ochrony ubezpieczeniowej (są to świadczenia alternatywne) oraz świadczeniach: wykup całkowity i wykup częściowy. Konstrukcja tej normy jednoznacznie wskazuje, że wszystkie te świadczenia zostały potraktowane jako równorzędne. Jeżeli nie budzi wątpliwości, że świadczenia z tytułu śmierci ubezpieczonego i dożycia przez niego do końca okresu ochrony ubezpieczeniowej są świadczeniami głównymi, to w konsekwencji, uwzględniając systematykę tego przepisu należy uznać, że świadczenie wykupu również stanowi świadczenie główne.

⁶ M. Romanowski. 2016. „Świadczenie wykupu – co to jest”, Rzeczpospolita z 19 lutego 2016 r., s. C7.

⁷ M. Szczepańska, *op. cit.*, s. 273 i n.

Pogląd, że świadczenie wykupu jest świadczeniem głównym w umowie ubezpieczenia na życie z UFK reprezentuje również M. Romanowski⁸. Należy podkreślić, że ekonomiczna relacja pomiędzy świadczeniem wykupu a innymi świadczeniami nie przesądza o jego charakterze. W konsekwencji w świetle ww. przepisu wolą ustawodawcy było uznanie postanowień umowy, które określają świadczenia wykupu za świadczenie główne, za jej *essentialia negotii*. Uznanie elementów umowy ubezpieczenia na życie z UFK za jej *essentialia negotii* prowadzi do wniosku, że w każdej tego rodzaju umowie przedmiotowe postanowienia muszą być zawarte. W związku z powyższym należy uznać, że umowa bez postanowień odnoszących się do wykupu nie może być uznana za umowę ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym.

4. Podsumowanie

Umowa ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym stanowi typ umowy występujący powszechnie w obrocie prawnym na rynku ubezpieczeniowym. Niektóre elementy tej umowy zostały określone w obowiązujących przepisach prawa. W szczególności takim elementem jest określenie przez ustawodawcę świadczeń ubezpieczyciela, w tym wartości wykupu (art. 23 ust. 1 pkt 2 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej). Jak wskazano powyżej, na podstawie tego przepisu należy uznać, że świadczenie wykupu w umowie ubezpieczenia na życie z UFK stanowi świadczenie główne. Ustawodawca pozostawił stronom umowy jedynie kwestię określenia zasad ustalania wartości tych świadczeń. W związku z powyższym należy uznać, że analiza kwestii charakteru świadczenia wykupu, w szczególności czy jest to świadczenie główne, czy też świadczenie uboczne, mogłaby być dokonana w oparciu o obowiązujące przepisy prawa, uwzględniając istotę umowy ubezpieczenia. Ubezpieczyciel, w stosowanych wzorcach umownych, kształtując treść umowy ubezpieczenia na życie z UFK, w określony sposób definiuje pojęcie wartości wykupu oraz określa zasady ustalania jego wysokości, nie precyzuje jednak co do zasady charakteru tego świadczenia, nadając mu status świadczenia głównego. W związku z powyższym wydaje się, że należy uznać, iż rozstrzygnięcie zagadnienia prawnego, czy świadczenie wypłacane przez ubezpieczyciela w przypadku przedterminowego rozwiązania umowy ubezpieczenia na życie z UFK jest świadczeniem głównym czy ubocznym ma charakter abstrakcyjny, co oznacza, że miałoby zastosowanie do wszystkich tego rodzaju umów.

Ustawodawca w art. 23 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej określił, że zasady ustalania wartości wykupu powinny być zawarte w umowie ubezpieczenia. W praktyce rynkowej *essentialia negotii* umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym są co do zasady określane we wzorcu umownym – ogólnych warunkach ubezpieczenia. W uzasadnieniu do postanowienia SN wskazano, że w aktach sprawy brak jest regulaminu ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych. Należy wskazać, że treść regulaminu lokowania środków ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych została określona przez ustawodawcę w art. 23 ust. 1 pkt 2, który obejmuje wyłącznie kwestie dotyczące ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego (analogicznie art. 13 ustawy o działalności ubezpieczeniowej) oraz informację o ryzyku inwestycyjnym ubezpieczającego i ubezpieczonego. W związku z powyższym należy uznać, że właściwym i wystarczającym wzorcem umownym do określenia świadczeń stron umowy, w tym w szczególności wartości wykupu, są ogólne warunki ubezpieczenia,

⁸ M. Romanowski, „Świadczenie wykupu...”, *op. cit.*

a regulamin lokowania środków ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych nie jest w tym zakresie niezbędny.

Należy uznać, że znaczenie wykupu dla prawnej klasyfikacji umowy ubezpieczenia na życie z UFK jest jednakowe dla wszystkich tego rodzaju umów i co do zasady powinno ono stanowić świadczenie główne. Jeżeli strony chciałyby ukształtować wykup jako świadczenie uboczne, to mogą powstać wątpliwości, czy taka umowa jest umową ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym.

W kontekście ochrony konsumenta należy wskazać, że przyjęcie, iż świadczenie wykupu jest świadczeniem głównym w umowie ubezpieczenia na życie z UFK jest korzystne dla klientów ubezpieczycieli. Uznanie świadczenia wykupu za świadczenie uboczne umożliwia bowiem badanie przedmiotowego postanowienia z punktu widzenia jego abuzywnego charakteru. W konsekwencji w przypadku uznania danego postanowienia umowy byłyby wiążące. W przypadku umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, która ma cel inwestycyjny, a świadczenie wykupu jest formą jego realizacji, usunięcie z treści umowy postanowienia o prawie do świadczenia wykupu spowodowałoby brak uprawnienia ubezpieczającego do otrzymania tego świadczenia. W obecnym stanie prawnym przepisy prawa nie regulują bowiem przesłanek wypłaty tego świadczenia i brak w tym zakresie regulacji umownej spowoduje niemożność ustalenia wysokości świadczenia wykupu, a w konsekwencji jego wypłaty. Ma to bardzo istotne znaczenie w przypadku tej umowy, ponieważ wartość wykupu określa wysokość świadczenia ubezpieczyciela wobec ubezpieczonego, związanego z rozliczeniem wzajemnych świadczeń stron w razie przedterminowego zakończenia umowy.

Z uwagi na fakt, że z uzasadnienia głosowanego postanowienia wynika, iż w świetle zawartych w aktach sprawy dokumentów możliwe było rozstrzygnięcie przedstawionego przez sąd powszechny zagadnienia prawnego oraz ze względu na to, że przedstawiona kwestia nie została dotychczas rozstrzygnięta przez Sąd Najwyższy – głosowane postanowienie nie zasługuje na aprobatę.

dr hab. Magdalena Szczepańska
*kierownik Katedry Ubezpieczeń Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytet Warszawski*